

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

”מורנו” להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

יחידה 11 בסדרת: **ברכות מיני דגן**

מאכלים הנאכלים בסעודה

יחידה מספר 11

את יחידה 8 פתחנו בפסוק ”ארץ חיטה ושעורה וגפן ותאנה ורימון ארץ זית שמן ודבש, ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם ... ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוקיך על הארץ הטובה אשר נתן לך” (דברים פרק ח, ט-י). למדנו שלפי ראשונים שונים, התורה רומזת לכך שהלחם הוא המאכל המרכזי, עליו מברכים את ברכת המזון מן התורה. כאשר אוכלים לחם ומאכלים נוספים, מה מברכים על המאכלים האחרים? את זה נברר בעזרת לימוד סוגיית הגמרא העוסקת בזה. ביחידה זו נתחיל בבירור הסוגיה, תוך התמקדות בהגדרת הברכות על המאכלים המלווים את הסעודה. את דיני הקינוח נברר ביחידה הבאה.

הביאו לפניו תאנים וענבים

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מא עמוד ב

איתמר: הביאו לפניו תאנים וענבים בתוך הסעודה:
אמר רב הונא: טעונים ברכה לפניו ואין טעונים ברכה לאחריהם;
טעונים ברכה לאחריהם;
ורב ששת אמר: טעונין ברכה בין לפניו בין לאחריהם, שאין לך דבר שטעון ברכה לפניו ואין טעון ברכה לאחריו אלא פת הבאה בכסנין בלבד.
ופליגא דרבי חייא, דאמר רבי חייא: פת פוטרת כל מיני מאכל, ויין פוטר כל מיני משקים

לפנינו שלוש שיטות ביחס לתאנים וענבים המובאים בתוך הסעודה:
רב הונא ורב נחמן: יש לברך לפני האכילה, אין צורך בברכה אחרונה.
רב ששת: יש לברך לפני ואחרי. פת הבאה בכיסנין הוא החרג היחיד, עליו מברכים לפני ולא אחרי.
רבי חייא: אין לברך כלל, שכן הפת פוטרת מברכת כל מאכל.
ונסה להבין את המקרה, ואת שיטות האמוראים:

רש”י מסכת ברכות דף מא עמוד ב

הביאו לפניו תאנים וענבים בתוך הסעודה - ולא ללפת את הפת, דאם כן - הווי להו טפלה, ואין חולק בדבר שאין טעון ברכה לא לפניו ולא לאחריו, אלא: לפעמים שבא למתק את פיו בתוך הסעודה בפירות.
מברך לפניו - דלאו טפלה נינהו.
ולא לאחריהם - דברכת המזון פוטרתן.
בין לפניו בין לאחריהם - דלא פטר אלא מידי דזיין, והני לא זייני.
פת פוטרת - בין לפניו בין לאחריהם.

רש”י מפרש פירוש מורכב ומעניין ביחס לפת הבאה בכיסנין. על כך נרחיב בהרחבות.

❖ הרחבות – שיטת רש”י – אין לך דבר שטעון ברכה לפניו ולא לאחריו אלא פת הבאה בכיסנין

רש”י מסביר שמדובר על מיני מתיקה שמביאים בתוך הסעודה. שימו לב שרש”י, באופן שיטתי, מזכיר שהמאכלים ”טפלים” למאכלים אחרים. נראה שמבחינה עקרונית רש”י מבין שהסיבה היחידה לא לברך על מאכלים אחרים במסגרת סעודה היא היותם טפלים לפת, העומדת במרכז הסעודה.
לפי רב הונא, אמנם ברכת המזון כוללת את המאכלים הללו, אך הברכה הראשונה אינה כוללת אותן, מכיוון שאין הם ”טפלים” לפת.

רב ששת מסכים שהפירות אינם טפלים לפת, עד כדי כך שאינו רואה הגיון בכך שברכת המזון תוציא ידי חובת ברכה אחרונה את הפירות. ברכת המזון זו הודאה לקב"ה על התזונה. הפירות הללו אינם מיועדים לתזונה, אלא להנאה בלבד. לכן יש לברך לפני ואחרי אכילתן, גם אם האכילה והברכות נעשות באמצע הסעודה. רבי חייא חולק על שניהם, ואומר שהפת תמיד פוטרת את כל היתר.

נראה שרבי חייא חולק מהותית על האחרים בשאלה מדוע פת פוטרת את מיני המאכל האחרים. לפי רוב האמוראים, אין הבדל עקרוני בין פת ובין מאכלים אחרים. יש שאלה פשוטה: האם המאכלים האחרים טפלים לפת או לא? כל מאכל שאינו טפל לפת, יש לברך עליו בנפרד. רבי חייא חולק. הלחם הוא מרכזי מבחינה מהותית. פת פוטרת את כל סוגי המאכלים בשל מרכזיותה, וללא תלות בכך שהמאכלים מלפתים את הפת. לכן הפטור הזה חל תמיד. לא מדין שהעיקר פוטר את הטפל, אלא בגלל הייחודיות של הפת.

נעיין בפירוש הרשב"א:

יחידושי הרשב"א מסכת ברכות דף מא עמוד ב

הא דפליגי בה רב הונא ורב ששת ורבי חייא בשהביאו לפנייהם תאנים וענבים בתוך הסעודה שלא מחמת הסעודה, כלומר שלא ללפת בהן את הפת ממש, אלא לסייע קצת תאוות המאכל, כדי שיתאוה לאכול יותר, כדרכן של בריות בפרפראות שבאמצע סעודה

הרשב"א מדגיש את מטרת המאכלים הללו בסעודה: מדובר במתאבנים (כשמן כן הם: מיועדים להגביר תאבון). נראה שיש מקום לטענה שמתאבנים הם חלק מן הסעודה, שכן הם מעודדים 'סעידה'. לעומת קינוח, לדוגמא, שלכאורה מנותק יותר מהסעודה. הרשב"א מסביר את המחלוקת:

לפיכך קאמר רב הונא שהן טעונין ברכה לפנייהם, דכיוון דאינן באין ללפת ממש, אין ברכת הפת, שהיא ברכה ברורה לפת, פוטרת את אלו, כיוון שאינן טפלה לפת ממש, כלומר שיבא ללפת ממש, שאלו באו ללפת, ודאי לכולי עלמא נפטרו בפת, דהוה להו טפלה, ותנן "זה הכלל: כל שהוא עיקר ויש עמו טפלה מברך על העיקר ופוטר את הטפלה". ואף על פי שהן באין באמצע סעודה כדי לסייע קצת באכילה, מכל מקום אינן באין לגמרי מחמת כך אלא שאף בהן מתכוון להנאת עצמו

אם כך, מדוע ברכת המזון כוללת אותם, ופוטרת מברכה אחרונה נפרדת?

ומכל מקום לסייע תאות המאכל לרבותו באו באמצע, שאלו לא כן למה הביאוה בתוך הסעודה? ... אלא ודאי נראה דבאו קצת בתוך הסעודה כדי לרבות מעט בתאוות המאכל, ומשום הכי קאמר רב הונא דאין טעונין ברכה לאחרייהם, כיון דסייעו קצת באכילת המזון, ועוד דאינהו גופיהו זייני, הילכך ברכת המזון פוטרתן

נראה שהרשב"א מתלבט מדוע ברכת המזון פוטרת את המאכלים הללו: האם זה מפני שהם מתאבנים, ולכן יש לראות גם בהם 'מזון', או שזה מפני שהם עצמם מזון. כלומר, מגישים אותם כמתאבנים, ולכן כשאדם ניגש לאכול אותם הוא רואה בהם דבר נפרד מסעודתו, ומברך עליהם. אך בפועל, בתוך הגוף, הם אכן זנים אותם, ולכן ראוי שברכת המזון תפטור אף אותם.

לכאורה נפקא מינה בין שני ההסברים יהיו פירות אחרים, בעלי ערך תזונתי נמוך יותר. אם יגישו תפוחים כמתאבנים. הם נועדו לעורר תאבון, אך קשה לומר שהם 'זנים' באותו אופן שתאנים וענבים זנים.

נמשיך בדברי הרשב"א:

ורב ששת סבר דכיוון דלא באו ללפת ממש עד שאינן נפטרין בפת, אף הן אינן נפטרין בברכת המזון, לפי שאין ברכת המזון פוטרת אלא דברים שבאו מחמת המזון ממש, ואי נמי בשהן בעצמן מזון, כפת הבאה בכסנין לאחר הסעודה, שאף על פי שאין הפת פוטרתן בתחלתן, ברכת המזון פוטרתן בסופן, משום דאינהו גופיהו מזון נינהו

הרשב"א מברר במה שונה פת הבאה בכיסנין ממאכלים אחרים. אם אדם אוכל מלפפון או ענבים כמתאבן, הוא לא מקבל מהם תזונה, והוא לא מתכוון שהוא יהיה חלק ממערכת התזונה שלו (אם במקרה נדיר הוא יכין כריך ענבים אז הענב מלווה את הלחם, ואם כך הענב כן מלווה את התזונה). לכן לא שייך לצאת ידי חובת ברכותיהם, לא הראשונה ולא האחרונה. אבל אם הוא אוכל בורקס, הבורקס מזין ומשביע, ללא תלות בכמות האוכל. לכן הוא ודאי חלק מן הסעודה, גם אם קבע אותו כאוכל הבא אחר הסעודה (והוא הדין אם הגיש אותו לפני הסעודה).

בהמשך הרשב"א יברר אם ישנם מאכלים נוספים הדומים לפת הבאה בכיסנין. נמשיך להסבר דברי רבי חייא:

ורבי חייא פליג אתרווייהו ואמר שאינן טעונין לא לפנייהם ולא לאחרייהם, משום דכיוון שבאו בתוך הסעודה, הפת פוטרן בתחלתן, והלכך מכלל הסעודה הן, וכל שהן מכלל הסעודה בהמ"ז פוטרן בסופן כלומר, לפי רבי חייא יש עניין קטגורי: כל דבר אשתוך הסעודה תמיד נפטר בברכות הסעודה.

נסכם את הדברים עד כה:

האומרים הציגו שלוש שיטות ביחס לברכת תאנים וענבים המובאים בתוך הסעודה: יש לברך לפני אכילתם, אך ברכה אחרונה נפטרת בברכת המזון על הפת; יש לברך לפני ואחרי אכילתם, בנפרד מהסעודה; אין לברך עליהם כלל. רש"י מבאר שהכוונה היא למאכלים המוגשים עם הסעודה למתק את הפה. הרשב"א, לעומתו, מבאר שמגישים את המאכלים הללו כמתאבנים. תפקידם במסגרת הסעודה ברור יותר. לפי רב הונא הפירות אינם טפלים לפת, ולכן הם דורשים ברכה ראשונה נפרדת. ברכת המזון פוטרת מברכה אחרונה. לפי רב ששת, ככל והפירות אינם טפלים לפת, יש לברך עליהם ברכות נפרדות. רבי חייא סובר שברכת הפת, לפנייה ואחריה, פוטרת את כל מה שנאכל בין שתי ברכות אלו. נראה שלשיטתו אין חריגים לכלל הזה.

תר"י מביא את פירוש חכמי צרפת. לשיטתם נראה שמדובר בקינוח, לא מתאבן:

רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף כט עמוד א

ואומרים רבני צרפת ז"ל דמיירי כשמביאין אותו אחר סיום המאכל, ומתוך כך אמרינן שטעון ברכה לפניו, מפני שסיים מלאכול ואינו מצטרף עם מה שאכל, כיוון שמברכין עליו מתחילה, אבל לאחריו אין צריך שום ברכה כלל, שמאחר שעדיין יש לו לברך ברכת המזון על אכילתו, מצטרף גם זה עם כל שאר האכילה, וברכת המזון פוטרת אותו העיקרון של חכמי צרפת דומה, אך שונה. הקינוח נאכל אחרי שהסעודה כבר הסתיימה. אם כך, יש לברך לפני האכילה. אך ברכה אחרונה טרם נאמרה, ולכן אין סיבה לברך ברכה אחרונה נפרדת על הקינוח.

עוד נראה למורי הרב נר"ו להעמיד הדבר באמצע הסעודה ממש, לפי משמעות הלשון שהזכירו בתלמוד ואמרו 'בתוך הסעודה', והכי קאמר: אין לך דבר שבא בתוך הסעודה וטעון ברכה לפניו ואין טעון ברכה לאחריו אלא פת הבאה בכסנין, שזה הפת, כיוון שאינו מזון, אלא מיני מתיקות שיש בו, אינו מצטרף לעניין ברכה ראשונה עם הפת שאכל מתחילה, שהוא מזון ואף על פי שעדיין יש לו לאכול פת אחרת שזהו בתוך הסעודה ממש, אפילו הכי אינו מצטרף עמו לעניין ברכה שלפניו. ולפיכך צריך לברך עליו מתחילה. אבל לאחריו אינו מברך כלל, שכבר נטפל עם שאר הדברים, וברכת שלשה פוטרת אותו

נראה שרבנו יונה מפרש בדרך שלישית: יש מאכלים שמגישים בזמן הסעודה ממש, שלא ברור אם הם ממש חלק מהסעודה. רובם יהיו בטלים ללחם, אך פת הבאה בכיסנין (שהוא מפרש שהכוונה היא למזונות מתוקות, יתכן ואלו מיני עוגה או רוגלך) היא משהו נפרד, באופן מובהק. תלמיד רבנו יונה מסיים באמירה שרבנו יונה אינו חולק בהכרח על פירוש חכמי צרפת:

ואף על פי שפירש המימרא בתוך הסעודה ממש, אפילו הכי מה שאומרים רבני צרפת ז"ל שאחר הסעודה כיון שסיימו מלאכול צריך לברך לפניו אמת הוא כמו שיתברר

פסיקת ההלכה בגמרא

נעבור לחלק השני של הסוגיה, בה רב פפא פוסק הלכה:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מא עמוד ב

אמר רב פפא, הלכתא: דברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה - אין טעונים ברכה לא לפנייהם ולא לאחרייהם ושלא מחמת הסעודה בתוך הסעודה - טעונים ברכה לפנייהם ואין טעונים ברכה לאחרייהם; לאחר סעודה - טעונים ברכה בין לפנייהם בין לאחרייהם. שאלו את בן זומא, מפני מה אמרו: דברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה אינם טעונים ברכה לא לפנייהם ולא לאחרייהם? אמר להם: הואיל ופת פוטרן

בשלב זה נלמד את דברי הראשונים על החלק הראשון של רב פפא. את דינם של דברים הבאים אחר סעודה נלמד בע"ה ביחידה הבאה שתעסוק בהלכות ברכות הקינוח.

שיטת רש"י ובעל המאור

רב פפא מבחין בין הדברים הבאים בסעודה מחמתה, בסעודה שלא מחמת הסעודה, או לאחר הסעודה. מפרש רש"י:

רש"י מסכת ברכות דף מא עמוד ב

דברים הבאים מחמת הסעודה - ללפת בהן את הפת.
 אין טעונין ברכה - דהו להו טפלה, הלכך: כל מידי, בין מזון בין פירות, שהביאו ללפתן - אין בו ברכה לא לפניו ולא לאחריו.
 שלא מחמת הסעודה בתוך הסעודה - כגון דייסא, וכן כרוב ותרדין, שאינן ללפתן ובאין למזון ולשובע.
 טעונין ברכה לפנין - דלאו טפלה נינהו, ואינן בכלל לחם דנפטור בברכת המוציא.
 ולא לאחריהן - דמיני מזון נינהו, וברכת המזון פוטרן.
 דברים הרגילים לבא לאחר סעודה - כגון פירות, אפילו הביאן בתוך הסעודה שלא מחמת ללפתן.
 טעונין ברכה בין לפנין - דלאו טפלה נינהו.
 בין לאחריהם - דאין ברכת המזון פוטרן, דלאו מזוני נינהו.

רש"י ממשיך את שיטתו לעיל. לפי רש"י, רק דברים הבאים ללפת בהם את הפת נטפלים לברכת הפת. כל מאכל שלא מובא ללפת את הפת דורש ברכה ראשונה. מאכלים אלו מחולקים לשניים – מאכלים שרגילים להגיש בסעודה, כגון: פסטה, וכן ירקות שמגישים לצד הסעודה. על אלו מברכים לפנין, ולא אחריהם, מכיוון שהם חלק מהסעודה. מאכלים שרגילים להגיש לקינוח, כמו פירות (ומה שאנו קוראים 'לפתן') אינו שייך לסעודה כלל, ולכן אין להם הגישה אותם לפני ברכת המזון או אחריה, יש לברך לפני ואחרי אכילתם, בנפרד מברכת המזון על הפת והסעודה.
 הראשונים מקשים קושיה מתבקשת על הסברו של רש"י לדין הראשון. דברים הבאים ללפת את הפת טפלים, ולכן הם כלולים בדין של המשנה הבאה. מה החידוש בדבריו?
 בעל המאור מקשה ומתרץ:

המאור הקטן מסכת ברכות דף כט עמוד א

אמר רב פפא: הלכתא דברים הבאים מחמת הסעודה, פירוש, ללפת עליהם את הפת, אין טעונין ברכה לא לפנין ולא לאחריהם. וא"ת מאי קמ"ל, מתניתין היא: זה הכלל: כל שהוא עיקר ועמו טפלה, מברך על העיקר ופוטר את הטפלה? צריכא, דאי ממתניתין הוה אמינא הני מיילי בדבר שבא עם הפת, דכי בריך אריפתא הוה דעתיה עליה נמי, אבל הכא, דבעידנא דברך ברכת המוציא אכתי לא אייתו קמיה הנך דברים הבאים מחמתה סעודה ולא הוה דעתיה עלייהו בשעת ברכה מעולם, אימא ליבעי ברכה בתחילה, קא משמע לן, כיוון דטפלה נינהו לא בעי ברכה

בעל המאור אומר שאם מאכל זה בא ללפת את הפת, ודאי שאין מברכים על זה. אם כך, מדוע בכלל צריכים להזכיר זאת? היה מקום לחשוב שכאשר מברכים על הפת, המאכלים הנספחים לפת הנמצאים לפני המברך נפטרים בברכה זו. אך כאשר מגישים מאכלים נוספים תוך כדי הסעודה, יש לברך עליהם בנפרד. רב פפא מלמד אותנו שכל מאכל המובא עבור הסעודה נפטר, גם אם הוא לא נמצא בעת תחילת הסעודה.
 אם כך, בעל המאור ממשיך את שיטת רש"י: העיקרון הוא שהעיקר, שהוא הפת, פוטר את הטפלים לו. הוא מסביר שיש חידוש והרחבה במקרה שלנו, מכיוון שלא מדובר במאכל שהיה לפני האוכל בשעת תחילת האכילה.

שימו לב שלכאורה מדבריו עולה תפיסה קיצונית בדברי רש"י. היה מקום להבין שמאכלים שרגילים ללפת בהם את הפת ייחשבו טפלים לפת, אפילו אם לא אוכלים אותם בפת בפועל. ניתן מספר דוגמאות:
 אנשים אוכלים עוף צלוי בלחם, אך לא תמיד. בדרך כלל בסעודת שבת אוכלים את העוף בנפרד מהלחם, ולא עליו. לכאורה לפי דברי רש"י יתכן הבדל בין עוף המוגש באופן שאמור ללפת את הפת ובין עוף המוגש בסעודת שבת בה אין צפי שהעוף יונח על גבי הלחם.

מסתבר שרוב ההמבורגרים נאכלים בתוך לחמניה. אם מגישים המבורגרים בסעודת שבת, בהחלט יתכן שהם ייאכלו בנפרד מהלחם. האם ההמבורגר נחשב טפל ללחם בסעודה בה אין ציפיה לאכול את ההמבורגר בדווקא צמוד ללחם?

היה מקום לומר שחידושו של רש"י הוא שאין לברך על מאכלים שבדרך כלל טפלים ללחם, גם אם במסגרת סעודה זו בפועל הם אינם טפלים ללחם. אך מדברי בעל המאור משמע שרק על המאכלים הטפלים ללחם בפועל בסעודה זו אין לברך, שכן הוא אומר שחידושו של רש"י הוא שגם אין לברך על מאכלים המוגשים בהמשך הארוחה, מכיוון שבפועל הם נאכלים עם הלחם.
 נעבור להסברו על המאכלים המוגשים שלא מחמת הסעודה:

שלא מחמת הסעודה בתוך הסעודה, כגון תאנים וענבים הנאכלים בפני עצמן ולא עם הפת, טעונין ברכה לפניהם, שאין נעשין טפלה לפת, ואין טעונין ברכה לאחריהן, שברכת המזון פוטרתן, דדעתיה דאינש על כל מה דאכל. וכל מה שבא בתוך הסעודה הוא מכלל השביעה דכתיב בה "ואכלת ושבעת וברכת" וגו'. אבל דברים הבאים לאחר הסעודה, אף על פי שבאו קודם ברכת המזון, טעונין ברכה בין לפניהם בין לאחריהם, שאין נחשבים מכלל הסעודה

בדברי בעל המאור לא לגמרי ברור מה ההבדל בין התאנים והענבים המובאים בתוך הסעודה אך נאכלים בפני עצמם, לעומת דברים הבאים אחר הסעודה, בין אם הובאו לפני או אחרי ברכת המזון. יתכן וכוונתו למאכלים שרגילים להגיש כקינוח, אלא שאם מגישים אותם בזמן האכילה מברכים לפניהם ולא אחריהם (שהרי ברכת המזון תפטור אותם), ואם מגישים אותם אחרי שסיימו את האכילה, מברכים עליהם בנפרד תחילה וסוף (בין אם ברכו ברכת המזון לפני אכילתם ובין אם לאו. בהמשך נראה שראשונים אחרים אמרו זאת מפורשות). אם נסכם את העיקר העולה משיטת רש"י ובעל המאור: המאכלים הבאים ללפת את הפת נחשבים טפלים ללפת ונפטרים בברכתו.

❖ הרחבות – ביאורים נוספים לשיטת רש"י

שיטת הבה"ג

ספר הלכות גדולות סימן א - הלכות ברכות פרק שישי

והיכא דאייתו לקמיה ריפתא ומיני מיכלא אחריני, כל מידי דדרכיה למיכלא בריפתא בתוך הסעודה, כי שארי המוציא פטרא להון ריפתא לכל מיני דמתאכלין בריפתא מברכתא, ולא צריך לברוכי עליהו, דתאני רבי חייא (ברכות מא ב) פת פוטרת כל מיני מאכל ויין פוטר כל מיני משקין. ואמר רב פפא הלכתא דברים הבאין מחמת הסעודה בתוך הסעודה, כגון בישרא וכוורי וכל מיני בישולי דדרכיהו למיכל בהו ריפתא וירקי ובוציני, אין טעונין ברכה לא לפניהם ולא לאחריהם. דברים הבאין שלא מחמת הסעודה בתוך הסעודה כגון חביצא ודייסא טעונין ברכה לפניהם ואין טעונין ברכה לאחריהם

בדומה לרש"י, הבה"ג מבין שהגדרת "מחמת הסעודה" אלו דברים שרגילים לאכול עם לחם. בשונה מרש"י, דיינו שיהיו אלו דברים שרגילים לאכול עם לחם. גם אם בפועל בחר במקרה זה לאכול אותם בנפרד מהלחם, הם עדיין נחשבים טפלים ללחם.

שיטת הרא"ש

רא"ש מסכת ברכות פרק ו סימן כו

וקשה לפירושו מאי קא משמע לן מתניתין היא מברך על העיקר ופוטר את הטפילה בירך על הפת פטר את הפרפרת: הרא"ש מביא מספר קושיות נוספות על רש"י, אך כולם נסובות סביב אותה הנקודה: לא ניתן להעמיד את הסוגיה על העיקרון שהעיקר פוטר את הטפילה בלבד. לכן הרא"ש מרחיב את הדין:

הלכך נראה לפרש 'דברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה' היינו כגון בשר ודגים וירק ודייסא, שרגילין לקבוע עיקר הסעודה עליהם ולאכול בהן את הפת, הלכך אפילו אכלו בלא פת אין טעונין ברכה לא לפניהם ולא לאחריהם, כיוון דעיקר הסעודה הם פוטרין ברכת הפת, וכן ברכת המזון פוטרין. וכן משקין הבאים בתוך הסעודה חשיבי באים מחמת הסעודה, לפי שאין בני אדם רגילין לאכול בלא שתיה, וחשיבי כעיקר סעודה, ואין טעונין ברכה לפניהם ולאחריהם, חוץ מן היין: הואיל וגורם ברכה לעצמו, טעון ברכה לפניו, כדתנן במתניתין, אבל לא לאחריו.... וכן פירש בה"ג דברים הבאים מחמת סעודה כגון בישרא וכוורי (דגים) וכל מיני בישולי דדרכיהו למיכל בהו ריפתא, וכן ירקי ובוציני, אין טעונין ברכה לא לפניהו ולא לאחריהו.

רש"י תולה את העיקרון של הפטור על היות המאכל טפל לפת. הרא"ש מבין שהסוגיה מחדשת מושג שונה: "סעודה". מה שבא "מחמת" הסעודה הוא חלק מהסעודה. יש מסגרת שנקראת "סעודה", ומה שכלול בה נכלל בברכה שלפניה ואחריה, גם אם לא אוכלים את המאכלים עם לחם ממש. ישנו תנאי, שיהיו אלה מאכלים שאנשים רגילים לאכול עם לחם. רק באופן זה הם נחשבים כחלק ממסגרת ה'סעודה'. אך אין דרישה שהמאכלים ייאכלו עם הלחם בכדי שייחשבו חלק מן הסעודה.

במובן מסוים הדברים מקבילים לדברי בעל המאור: גם בעל המאור מסביר שהחידוש הוא שגם המאכלים שלא אוכלים עם הפת נפטרים בברכתו. ההבדל הוא ההקשר. לפי בעל המאור, המאכלים הטפלים ללפת נפטרים בברכתו, גם אם נאכלים בנפרד. לפי הרא"ש הנושא אינו שהמאכלים טפלים ללפת, אלא שנאכלים במסגרת הסעודה. זה בא לידי ביטוי גם בפירוש הרא"ש ל'דברים הבאים שלא מחמת סעודה':

דברים הבאים שלא מחמת הסעודה כגון תאנים וענבים וכל מיני פירות, ומקרי 'שלא מחמת הסעודה' לפי שאינן כמו בשר ודגים ומינין מלוחין שרגילים לאכול ולבא לעיקר הסעודה, לפנייהם טעונים ברכה, לפי שברכת המוציא אינה פוטרן, כיוון דלאו מעיקר סעודה הן, ולא לאחריהם, דברכת המזון פוטר כל מה שאכלו בתוך הסעודה

הרא"ש מיד מביא נפקא מינה להבדל הפרשני בינו ובין רש"י:

שלא מחמת הסעודה בתוך הסעודה: פירש רש"י: כגון דייסא כרוב ותרדין שאינן ללפת, והם למזון ולשובע, טעונין ברכה לפנייהם ולא לאחריהם ולא יתכן כלל דעל דייסא צריך ברכה לפניו ולא יפטר בברכת המוציא! דאין לך מחמת הסעודה יותר מזה, דהוה עיקר סעודה!

אנשים נורמליים אינם אוכל דייסה בלחם. אך הדייסה היא היא הסעודה. לפי רש"י הקריטריון הוא טפלות לפת. הדייסה בשום פנים ואופן לא עומדת בקריטריון הזה. אך הרא"ש אומר שזה לא הנושא: השאלה היא מה כלול בסעודה. מה שכלול בסעודה נפטר בברכת הפת, גם אם הוא אינו טפל לפת.

שיטת הרשב"א

שווה את הדברים לדברי הרשב"א. בכדי להבין את דבריו בצורה ברורה יותר, נתחיל אותם מהאמצע:

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף מא עמוד ב

וכלל דברים אלו שאמר רב פפא אינם אלא בתאנים וענבים וכיוצא בהן שהן פירות בלבד, אבל בשר ודגים וכיוצא בהן, בין שבאו בתוך הסעודה בין שבאו לאחר הסעודה אינן טעונין ברכה לא לפנייהן ולא לאחריהן, דהן בעצמן מזון הן ואינן באין לקנוח סעודה אלא להשביע, והן בעצמן מן הסעודה הן, ופת פוטרן כל מה שבא למזון ולהשביע

מצד אחד, הרשב"א אינו אומר כרש"י. הוא אינו תולה את הפטור מהברכה בכך שהמאכל טפל וגם לא בליפות הפת. אך הוא גם לא בדיוק כמו הרא"ש. הרא"ש התמקד במושג "סעודה". הרשב"א התמקד במה שמזין ומשביע. אדם אוכל לחם כדי לשובע. הוא אוכל יחד עמו דברים נוספים שהם חלק מהשביעה. על כל אלו מברכים ברכת 'המוציא' אחד של הלחם. יש מקום לתלות את דברי הרשב"א בפסוק: "ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם לא תחסר כל בה ואכלת ושבעת וברכת את ה'". כלומר, הלחם, וכל מה שנאכל יחד עמו לשובע, על כל אלו מברכים ברכה אחת כללית. מתוך כך הרשב"א מתייחס לנפקא מינה שהציג הרא"ש:

ומעשה קדרה נמי, בין באמצע בין לאחר סעודה, אינן טעונין ברכה לא לפנייהם ולא לאחריהם מההוא טעמא נמי דאמרן, דאף הן סעודה הן, דלהשביע הם באין, והיינו דתנן 'ברך על הפת פטר את הפרפרת', ואמרין עלה בגמרא 'וכל שכן מעשה קדרה', כלומר כ"ש מעשה קדרה דלהשביע ומן הדין פת פוטרן

בעוד שהרא"ש מתייחס לנושא של דייסה מדין 'סעודה', הרשב"א אומר שאמת המבחן היא אם הוא נועד להשביע.

היה מקום לחשוב שהרא"ש והרשב"א אינם חלוקים. הרא"ש קורא לזה "סעודה", והרשב"א קורא לזה "מזין ומשביע". אך הרא"ש מתנגד להגדרה של הרשב"א. הוא מצטט אמירה של הבה"ג, אך בדבריו ניכר שהוא אינו מקבל את ההגדרה שהרשב"א מציג:

רא"ש מסכת ברכות פרק ו סימן כו

כתב בעל ה"ג מה שחביצא ודייסא נפטרין בברכת המזון משום דהוּו מין מזון, אבל תמרי ורמוני ושאר דברים לאו מין מזון הוא, הלכך לא נפטרין בברכת המזון. וקשה לפירוש, דתלו הטעם משום דמזון נינהו ולכך נפטרין בברכת המזון, דאי איתא להאי טעמא הוה ליה לגמרא לפרושי! אלא דתלי טעם הפטור שבאים בתוך הסעודה

הרא"ש אומר: הגמרא מדברת על סעודה, לא על תזונה. מדוע אתם ממציאים הגדרות חדשות שאינן כתובות בגמרא?

לכאורה הרשב"א יענה שמבחינתו זה מה שכתוב בגמרא. "סעודה" עניינה: ישיבה לסעוד, במטרה לקבל את התזונה הדרושה. כאשר אדם יושב ל"סעודה", יש בכך אינדיקציה לכך שהוא מתכוון לקבל תזונה. אך הסיבה שהמאכלים נספחים ללחם היא מפני שהם מספקים תזונה. לשון אחר: לשון "סעודה" הוא סמן, המכוון אותנו לסוג המאכלים הנכון. אך הסיבה שהמאכלים הללו נספחים איננה מחמת היותם חלק מהסעודה, אלא היותם

חלק מהותי מהסעודה הוא סימן לכך שהם מספקים תזונה. בסופו של דבר, השורש והסיבה הוא היותם מזינים, לא היותם חלק מן הסעודה.

נפקא מינה – אכילת בשר או דייסה לקינוח

נעמיק בנושא של קינוח ביחידה הבאה, אך נביא כבר כאן מחלוקת בין הרשב"א והרא"ש, נפקא מינה להגדרה הזאת.

רא"ש מסכת ברכות פרק ו סימן כו

'לאחר הסעודה' פירוש, דברים שהזכרנו למעלה, **בין הבאים מחמת הסעודה בין הבאים שלא מחמת הסעודה**, אם הביאן לאחר הסעודה קודם ברכת המזון ... כיוון שמשכו ידיהם מן הפת, כל מה שהביאו לפניו, בין דברים הבאים מחמת הסעודה בין דברים הבאים שלא מחמת הסעודה, טעונים ברכה, בין לפניהם בין לאחריהם, דהמוציא וברכת המזון אין פוטרין אלא מה שנאכל תוך עיקר הסעודה

הרא"ש שליטתו – הפת פוטרת את מה שהאדם אוכל במסגרת הסעודה. ברגע שאדם הגדיר שהסעודה נגמרה, הפת אינה פוטרת את המאכלים הבאים, גם אם מדובר בבשר ודגים שאדם רגיל לאכול בתוך הסעודה (יתכן וישנם בשר ודגים שאנשים רגילים לאכול כנשנוש, כמו בילטונג).
אך הגדרת הרשב"א היא 'מזין ומשביע'. לכן הרשב"א חולק על הרא"ש:

יחזושי הרשב"א מסכת ברכות דף מא עמוד ב

וכלל דברים אלו שאמר רב פפא אינם אלא בתאנים וענבים וכיוצא בהן שהן פירות בלבד, אבל בשר ודגים וכיוצא בהן, **בין שבאו בתוך הסעודה בין שבאו לאחר הסעודה**, אין טעונין ברכה, לא לפניהן ולא לאחריהן, **דהן בעצמן מזון הן** אדם בוחר לאכול בשר אחרי הסעודה (ולפני ברכת המזון). הרא"ש אומר שהאדם הגדיר שזו כבר אינה הסעודה, ולכן אכילה זו מזוהה כאכילה חדשה. הרשב"א אומר שכל מאכל הנאכל לתזונה ושובע נפטר בברכת הפת. נרחיב בעניין הקינוח בהמשך, רק נציין כאן לעניין ההלכה: מלשון השולחן ערוך משמע כדברי הרא"ש:

שולחן ערוך אורח חיים סימן קעז סעיף ב

ודברים הבאים לאחר סעודה קודם ברכת המזון בין דברים הבאים מחמת הסעודה בין דברים הבאים שלא מחמת הסעודה, טעונים ברכה בין לפניהם בין לאחריהם

הביאור הלכה עושה את החשבון הבא:

לפי הרשב"א אין לברך על כל דבר מזין, גם אם הוא נאכל אחר הסעודה.

לפי הרא"ש יש לברך על כל מאכל שאינו חלק מן הסעודה. על כן יש לברך על כל מאכל המוגש לאחר הסעודה. הוא מוסיף את הבנתו בשיטת ר"ח. לפי ר"ח יש הבדל בין הפטור של דייסה מברכה לבין הפטור של בשר ודגים. בשר ודגים פטורים מחמת היותם טפלים לפת. דייסה פטורה מחמת היותה דברים הבאים מחמת סעודה. נפקא מינה לענייננו תהיה אם אוכל דייסה או בשר לקינוח. על הבשר יש לברך, מכיוון שהוא קובע שהוא לא טפל לפת (שהרי הוא כבר פינה את הלחם). אך על הדייסה אין לברך, שכן מראש הפטור שלה לא נבע מאכילתה יחד עם הלחם.

לאור החשבון הזה הביאור הלכה מכריע כדעת הביניים, שהביא בשם ר"ח:

ביאור הלכה סימן קעז סעיף ב ד"ה * שאין אנו

דע עוד, דאף שהמחבר הזכיר בקצרה וסתם לדינא דדברים הבאים לאחר סעודה טעון ברכה אף בדברים הבאים מחמת הסעודה, ומשמע דאכל מילי קאי (ואפילו אדייסא), לענין יש לעיין בזה, דמצינו הרבה פוסקים שחולקים בזה, דפסק המחבר הוא רק לשיטת התוספות והרא"ש ... אבל הרבה ראשונים לא סוברים כן. והוא כי הרשב"א כתב דבין דייסא ובין בשר ודגים אם באו אף לאחר הסעודה אין צריך ברכה לא לפניהם ולא לאחריהם משום דהם עצמם עיקר סעודה הם, שבאים להשביע ולענין בשר ודגים י"ל דסובר נמי דצריך ברכה [ודלא כהרשב"א הנ"ל], דפטורן הוא רק משום דבאין ללפת בהן את הפת, מה שאין כן לאחר שמשכו ידיהם מן הפת, אבל בדייסא, שהוא תבשיל, הוא בכלל דברים הבאים מחמת הסעודה, ואם כן אף לאחר הסעודה נמי אין צריך ברכה היוצא מדברינו דבדייסא הוא פלוגתא דרבוותא, וספק ברכות להקל [והמחבר סתם בזה ומשמע דקאי על הכל וכמו שמוכח מלשון הטור והמ"א אמנם פירש דהיינו בשר ודגים ואולי בכוונה פירש כן]

בסוף דבריו הביאור הלכה מציע שגם השולחן ערוך התכוון לפסוק את דברי הרא"ש רק ביחס לבשר ודגים, אך מודה שאין לברך על דייסה.

ברם החזון איש תמה על כל החשבון של הביאור הלכה:

חזון איש אורח חיים סימן כז אות ד

מה שכתב לחלק בין בשר ודגים לדייסה צריך עיון

כלומר, למעשה, השולחן ערוך פוסק כדברי הרא"ש, החזון איש אומר שיש לחשוש לשיטת הרשב"א, והביאור הלכה מבחין בין בשר ודגים ובין דייסה.

חזרה לדברי הרשב"א

נשוב לתחילת דברי הרשב"א:

חיזושי הרשב"א מסכת ברכות דף מא עמוד ב

אמר רב פפא: הלכתא: דברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה – אין טעונין ברכה, לא לפנייהם ולא לאחריהם. פירוש, אפילו כגון תאנים וענבים שבאו ללפת את הפת, וקמ"ל שאף על פי שאין דרכן לבא ללפתן ולא מזון נינהו, אפילו הכי, כיוון דאיהו מלפת בהו את הפת השתא, שוינהו טפלה לפת, ומיפטרי בפת אפילו בתחילתן, וכל שכן בסופן, דהו להו מכלל סעודה לגמרי, וברכת המזון פוטרת לכולי עלמא כל מה שהוא מכלל הסעודה

מצד אחד, זה הדין הפשוט יותר: שמה שטפל לפת אינו דורש ברכה לעצמו. הרשב"א אומר שיש בזה חידוש מסוים. נניח שאדם מכין כריך עם שוקולד. השוקולד טפל לכריך. מצד שני, השוקולד אינו "אוכל". אך מכיוון שהוא מסייע לאכילת הלחם, הוא נחשב מלווה ללחם, ואינו מצדיק ברכה בפני עצמו. הוא נחשב כחלק מהתזונה בגלל שהוא מסייע לאכילת הלחם. נעבור לחלק הבא:

שלא מחמת סעודה בתוך הסעודה, כלומר תאנים וענבים שלא באו ממש ללפת, טעונין ברכה לפנייהם אבל לא לאחריהם, כטעמא דרב הונא וכדכתיבנא לעיל ואם באו לאחר סעודה ממש וקודם ברכת המזון, טעונין ברכה לפנייהם ולאחריהם, לפנייהם דהא לא מפטרו בפת כלל, ואפילו כשבאו בתוך הסעודה, כל שכן בשבאו לאחר סעודה ... ולאחריהן נמי, משום דלאו מזון נינהו כפת הבאה בכסנין, ולא מכלל סעודה הן כלל כבאין בתוך הסעודה שלא מחמת הסעודה ממש שמסייעין קצת בסעודה שהן מרבין מעט תאוות המאכל

כלומר, הקינוח המובא אחרי הסעודה מנותק לחלוטין מן הסעודה, ועליו יש לברך תחילה וסוף.

שיטת ר"י הזקן

תלמיד רבינו יונה מביא פירוש של ר"י הזקן:

תלמיד רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף כט עמוד ב

ורבינו יצחק הזקן ז"ל פירש עוד בענין אחר, ואמר ד'דברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה' נקראים כגון בשר וביצים וגבינה ודגים, שאין דרך לאכול אותם שלא בשעת הסעודה, כמו שדרך לאכול הפירות, אלא דרכן של אלו לאכול בשעת סעודה להשביע, וכן דייסא וחביץ קדרא וכיוצא בהם, שבני אדם אוכלים אותם להשביע, ולפיכך אמר שהדברים האלו, שדרך בני אדם לאכול בתוך סעודותיהם, מעיקר סעודה הם, וכיון שמשביעין וכוונתו מתחילה עליהם להשביע, אף על פי שאוכל אותם בלא פת אינו מברך עליהם כלל, שנכללים עם הפת עצמו, וברכת 'המוציא' שירך מתחילה, וברכת המזון שיברך לבסוף, פוטר אותם.

אבל דברים שאינם באים מחמת הסעודה, כלומר, שאפילו שלא בשעת סעודה אוכלין אותם כל היום, כגון פירות וכיוצא בהם, אם הביאו אותם בתוך הסעודה ואוכל אותם בלא פת, אינם מעיקר הסעודה, וטעונין ברכה לפנייהם, שאינם נגררין אחר ברכת המוציא שאמר מתחילה, אבל אין טעונין ברכה לאחריהם, שכיוון שעתידי לברך על כל מה שאכל גם זה נכלל עמו וברכת המזון פוטר אותם

מצד אחד, שיטת ר"י הזקן דומה לשיטת הרא"ש. שניהם מדברים על הדברים שנאכלים בסעודה. מצד שני, נראה שר"י הזקן קיצוני יותר. נחדד את הדברים:

נראה שמה שמטריד את הרא"ש ואת ר"י הזקן הוא שברור לכולנו שלא מברכים בנפרד על הגבינות והבשרים הנאכלים בסעודה, למרות שהם לא בהכרח נאכלים יחד עם הלחם. קשה לומר שזה דין של "טפלה" כשלא אוכלים אותם עם הלחם. אם כך, מהי ההצדקה ההלכתית לא לברך עליהם?

מכאן הם מבינים שיש מושג של "סעודה". הרא"ש אומר שיש לנו דבר שנקרא 'סעודה', וכאשר אדם יושב לאכול לחם, כל דבר אחר שנכלל באותה 'סעודה' כלול בברכת הלחם. ר"י הזקן אומר שהגדרה זו אינה מספיק חדה. הרי במסגרת הסעודה אדם עשוי לאכול דברים שרגילים לנשנש עליהם. לכן ר"י הזקן מגדיר על דרך השלילה:

כל דבר שלא רגילים לנשנש, אלא רק לכלול בסעודה – הדברים הללו כלולים בברכת הלחם, מפני שזו ה'סעודה'.

במובן אחר, יתכן ור"י הזקן קרוב יותר לשיטת הרשב"א. למרות שהוא מדבר על מה שנאכל בשעת סעודה, ההגדרה שלו מבחינה בין מה שהוא אוכל ומה שהוא נשנש. זה מאוד דומה לדברי הרשב"א, שדיבר על דברים מזינים ומשביעים.

לחדד את הדברים נשאל מה יאמר ר"י הזקן על הנפקא מינה שהצגנו לעיל בין הרא"ש והרשב"א: אדם הבוחר לאכול סטייק לקינוח. מצד אחד, הוא מגדיר את זה כמשהו שאינו במסגרת הסעודה. מצד שני, זהו דבר משביע, ולכן לא רגילים לאכול אותו בזמן שאינו סעודה. יש מקום להתלבט אם הוא סובר כרא"ש או כרשב"א בזה. יתכן ור"י הזקן התכוון לחדד את ההגדרה של הרא"ש או של הרשב"א. כך או כך, הגדרתו וההתלבטות באיזו שיטה הלך ראויה לציון ודיון.

נסכם את עיקרי השיטות:

לפי רש"י: כל דבר שמלפתים בו את הפת הוא טפל לפת. מה שלא מלפתים בו את הפת דורש ברכה נפרדת.

לפי הבה"ג: כל דבר שרגילים ללפת בו את הפת נפטר בברכת הפת.

לפי הרא"ש: כל מה שכלול ב'סעודה' כלול בברכת 'המוציא'.

לפי הרשב"א: כל מה שמגישים כתזונה במסגרת הסעודה כלול בברכת 'המוציא'.

לפי ר"י הזקן: כל דבר שלא משנשנים עליו, אלא רק נאכל במסגרת סעודה, כלול בברכת 'המוציא' (כאמור, יתכן והוא מתכוון ממש כדברי הרא"ש, יתכן וכוונתו ממש כדברי הרשב"א).

שולחן ערוך אורח חיים הלכות בציעת הפת, סעודה, וברכת המזון סימן קעז סעיף א

דברים הבאים בתוך הסעודה: אם הם דברים הבאים מחמת הסעודה, דהיינו דברים שדרך לקבוע סעודה עליהם ללפת בהם את הפת, כגון: בשר, ודגים, וביצים, וירקות, וגבינה, ודייסא ומיני מלוחים, אפילו אוכלם בלא פת אין טעונין ברכה לפניהם, דברכת המוציא פוטרן; ולא לאחריהם, דברכת המזון פוטרן

בתחילת הדברים השו"ע נשמע כשיטת רש"י: "ללפת בהם את הפת". אך בהמשך הוא אומר שגם דייסה נפטרת

בברכת הפת. מכאן מבינים האחרונים שהשו"ע מתכוון לפסוק כרא"ש ותר"י:

ביאור הלכה סימן קעז סעיף א ד"ה *ללפת

עיין בתוספות ותר"י והרא"ש דהוא הדין דברים שאין דרך ללפת בהן הפת רק שבאין למזון ולשובע ג"כ בכלל דברים הבאים מחמת סעודה והמחבר קיצר בזה

ממשיך השו"ע:

ואם הם דברים הבאים שלא מחמת הסעודה, דהיינו שאין דרך לקבוע סעודה עליהם ללפת בהם את הפת, כגון: תאנים וענבים וכל מיני פירות, אם אוכל אותם בלא פת, טעונין ברכה לפניהם דברכת המוציא אינה פוטרן, דלאו מעיקר סעודה הם; ואינם טעונים ברכה לאחריהם, דכיון שבאו בתוך הסעודה, ברכת המזון פוטרם

נעסוק במספר השלכות אחרות למחלוקת הראשונים:

לא באמת רוצה לאכול לחם

כיום קורה רבות שאנשים אינם קובעים סעודה על לחם. אפשר לאכול בשר עם אורז, תפוחי אדמה בצורות שונות, וכדו'. לפעמים זו גם כוונת אנשים האוכלים בסעודת שבת. מבחינתם הסעודה היא התבשילים השונים, והם אוכלים לחם רק מחמת חובת סעודת השבת. הם אינם רואים את שאר המאכלים כטפלים או מלפתים את הפת בשום צורה. הם אכלו כזית חלה, ולאחר מכן יאכלו עוף אורז וירקות בלבד. האם במקרה זה יש לברך בנפרד על המאכלים, שהרי האדם אינו חושב על המאכלים כנספחים לפת? על פניו הדברים תלויים במחלוקת הראשונים. לפי רש"י, כל שאר הסעודה נאכלת ללא לחם, לכאורה המשמעות היא שיש לברך על כל מאכל בנפרד!

לפי הרשב"א: אם מבינים שהדברים מבוססים על הפסוקים (כפי שביארנו לעיל), הרי שהתורה אומרת לנו שברכת הלחם כוללת את כל הדברים המזינים שהאדם יאכל מאוחר יותר (איננו בהכרח אומרים שהברכה הראשונה היא מן התורה. הכוונה היא שהתורה מגדירה את הדברים המזינים כנספחים ללחם).

לפי הרא"ש יש צורך לקבוע סעודת פת בכדי שהפת יפטור את שאר המאכלים. עקרונית יש מקום להסתפק אם זה פועל כאשר האדם בתודעתו קובע את הלחם כמסגרת הסעודה, או שההלכה גורמת לכך. מצד שני, יתכן וגם האדם שנטל ידיים בתחילת סעודת השבת מודע לכך שהלחם קובע עבורו את המסגרת, גם אם אין בכוונתו להמשיך לאכול לחם מאוחר יותר.

לפי ר"י הזקן מדובר במאכלים שאדם רגיל לאכול במסגרת סעודה, ולא לנשנש. על פניו לשיטתו נקל לקבוע שהלחם קובע את מסגרת הסעודה.

המגן אברהם נוטה לומר שהפת פוטרת את שאר המאכלים רק אם הם באמת נספחים אליה:

מגן אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות בציעת הפת, סעודה, וברכת המזון סימן קעז סעיף א

נ"ל דאם אין חפץ לאכול פת ואוכל מעט פת ומברך עליו המוציא, אין פוטר המאכלים, דהא לא קיימא לן כרב חסדא דאמר פת פוטר כל מיני מאכל, אלא דווקא בקובע סעודתו על הפת אמרינן דכל המאכלים מחמת הפת הן באים. אבל כשאין חפץ לאכול פת אינו פוטר, וכל שכן אם אוכל פחות מכזית כנ"ל. ואפשר לומר: כיוון דדרך לקבוע סעודה עליהם, הפת פוטרתן, וצ"ע, לכן לא יברך עליהם ולא על הפת אם לא בשבת וי"ט

מחצית השקל מסביר את מסקנת המגן אברהם:

מחצית השקל אורח חיים סימן קעז ס"ק א (למגן אברהם ד"ה "לכן")

לכן יברך עליהם ולא על הפת אם לא בשבת ויום טוב, כצ"ל לענ"ד. דאי יברך על הפת יהיה ספק אם יברך על הפירות, לכן עדיף טפי שיברך על הפירות ולא יאכל כלל פת כהאי גוונא שאין צריך לפת כי אם לפטור את הפירות. מה שאין כן בשבת וביום טוב דעכ"פ צריך לאכול פת. אולם בשבת וביום טוב כיון דצריך לאכול פת, אף שאינו אוכל כי אם פת מועט, מכל מקום אפשר דהפת עיקר ופוטר הדברים הבאים מחמת סעודה

כלומר, במשך השבוע עדיף לא לאכול פת כלל במצב כזה, בכדי לא להיכנס לספק ברכות. בשבת ויום טוב ההלכה מצווה לאכול פת, אז אין מנוס מאכילת פת. מצד שני, ברור לאנשים שהחלה קובעת את מסגרת הסעודה, לכן דווקא בשבת ויום טוב הספק קל יותר (המשנה ברורה (שם סק"ג) פוסק כדבריו). אם כך, אפשר לומר דבר דומה על סעודות מצווה: אם אדם נוטל ידיים רק לצורך סעודת המצווה, הוא מבין היטב שהפת קובעת את מסגרת הסעודה, ואם כך הפת פוטרת את ברכת שאר המאכלים, גם אם רק אוכל מעט בכדי להכניס את עצמו למסגרת הסעודה. ערוך השולחן דוחה את הספק:

ערוך השולחן אורח חיים סימן קעז סעיף ב

ואין בזה שום ספק! דבשלמא אם הפטור היה מחמת הפת בלבד, שפיר מספקינן בזה, אבל הפטור הוא מטעם ברכת המוציא גם כן, וכיוון שבירך 'המוציא' נפטרו כל המאכלים הבאים מחמת הסעודה, אפילו אכל פת רק כזית (דפחות מכזית אינו יכול לברך ברכת המזון), והרי גם להמאכלים אנו צריכים לברכת המזון לפטורן מברכה אחרונה

הרב פיינשטיין מבחין בין אם אוכל פחות מכזית פת או יותר:

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן מא

במגן אברהם מסתפק באכל כזית אם עיקר סעודתו הוא על הבשר והדגים ולא על הפת... ולדינא נראה לע"ד דאם אוכל כזית פת בכדי אכילת פרס, הוא עיקר הסעודה בהכרח, שזה עושה חיוב ברכת המזון גם מדאורייתא והשביעה הוא רק תנאי להחיוב, שלכן נעשין בהכרח טפלה להסעודה, שהעיקר הוא הפת ופוטר כל דברים הבאים להשביע, כמיני דייסא וכן בשר ודגים וכל מיני קדרה שרגילין לבא בסעודה... אבל כשאכל פחות מכזית אין זה נחשב סעודה כלל, וכיוון שאין הלכה כרבי חייא בפת צריך לברך על כל דבר ברכתו השייך לו, ולכן אסור ליכנס לספק, ויחליט תחילה אם יאכל כזית פת או לא כדי שידע אם צריך לברך על המינים שיאכל, או שנפטרו בברכת הפת

אם אוכל יותר מכזית, הרי שקבע סעודתו על הפת, גם אם לא ליפת את הפת בשאר האוכל. אבל אם אוכל פחות מכזית, הרי שסעודתו על שאר האוכל, ולא הפת, ולכן נכון לברך על המאכלים השונים בנפרד מברכת הפת.

רבנות – ש"ע סימן קעז סעיף א

לסיכום:

בגמרא (מסכת ברכות דף מא ע"ב) מובאת מחלוקת ביחס לברכות שיש לברך על תאנים וענבים המובאים בתוך הסעודה: רב הונא ורב נחמן אומרים שיש לברך לפני אכילתם, וברכת המזון תפטור את הברכה האחרונה עליהם. רב ששת אומר שיש לברך לפני ואחרי אכילתם (למעט פת הבאה בכיסנין, עליו מברכים לפני ולא אחרי). רבי חייא אומר שאין לברך כלל, מפני שהפת פוטרת ברכת כל מאכל.

במה מדובר?

רש"י מבאר שהכוונה היא למאכלים המוגשים עם הסעודה למתק את הפה. הרשב"א, לעומתו, מבאר שמגישים את המאכלים הללו כמתאבנים. תפקידם במסגרת הסעודה ברור יותר. לפי רב הונא הפירות אינם טפלים לפת, ולכן הם דורשים ברכה ראשונה נפרדת. ברכת המזון פוטרת מברכה אחרונה. לפי רב ששת, ככל והפירות אינם טפלים לפת, יש לברך עליהם ברכות נפרדות. רבי חייא סובר שברכת הפת, לפניה ואחריה, פוטרת את כל מה שנאכל בין שתי ברכות אלו. נראה שלשיטתו אין חריגים לכלל הזה.

פסיקת ההלכה בגמרא

בהמשך הגמרא שם (ברכות דף מא ע"ב) רב פפא פוסק שדברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה אינם טעונים ברכה; מה שמוגש שלא מחמת סעודה, אך בתוך הסעודה – טעון ברכה לפניו ואינו טעון ברכה לאחרי; לאחר סעודה – יש לברך לפני ואחרי.

למדנו את שיטות הראשונים הבאות:

לפי רש"י: כל דבר שמלפתים בו את הפת הוא טפל לפת. מה שלא מלפתים בו את הפת דורש ברכה נפרדת.

לפי הבה"ג: כל דבר שרגילים ללפת בו את הפת נפטר בברכת הפת.

לפי הרא"ש: כל מה שכלול ב'סעודה' כלול בברכת 'המוציא'.

לפי הרשב"א: כל מה שמגישים כתזונה במסגרת הסעודה כלול בברכת 'המוציא'.

לפי ר"י הזקן: כל דבר שאינו נאכל כנשנוש, אלא רק נאכל במסגרת סעודה, כלול בברכת 'המוציא' (כאמור, יתכן והוא מתכוון ממש כדברי הרא"ש, יתכן וכוונתו ממש כדברי הרשב"א).

למדנו שתי נפקא מינות מרכזיות למחלוקת הזאת:

א. אכילת בשר או דייסה לקינוח

אדם הבוחר לאכול בשר או דייסה לקינוח, האם עליו לברך על הבשר או הדייסה? נעבור על השיטות שלמדנו בקצרה:

לפי רש"י: מכיוון שהאדם אינו מלפת את הפת במאכלים הללו, הם אינם טפלים לפת, ויש לברך עליהם.

לפי הבה"ג: לכאורה על הבשר יש לברך, שכן רגילים ללפת בו את הפת. על דייסה אין לברך, שכן אין מלפתים בו את הפת.

מה שיותר מעניין אותנו אלו שיטות הרא"ש והרשב"א:

לפי הרא"ש: האדם בוחר שלא לכלול את המאכלים הללו בסעודה. על כן עליו לברך עליהם. ואכן הרא"ש פוסק כך, בהתאם לתפיסתו העקרונית.

לפי הרשב"א: יש לברך על כל מאכל מזין. לפיכך יש לברך גם על הבשר והדייסה המוגשים בסוף הסעודה. הרשב"א אכן פוסק כך.

(ר"י הזקן: לכאורה אלו אינם דברים שמגששים, ולכן בהקשר של נפקא מינה זו דבריו נראים מתאימים יותר לשיטת הרשב"א).

מלשון השולחן ערוך נראה שפוסק כשיטת הרא"ש, ויש לברך על מאכלים כמו בשר אם הם מוגשים אחרי הסעודה (ולפני ברכת המזון).

הביאור הלכה מציג שיטת ביניים: בשר ודגים פטורים מברכה במסגרת הסעודה מכיוון שהם עקרונית טפלים לפת. משפינה את הפת, סברא זו אינה תקפה, ולכן יש לברך עליהם. דייסה, לעומת זאת, פטורה מחמת היותה האוכל המשביע והמזין בסעודה. לפיכך אין לברך עליה אם נאכלת כקינוח (שהרי גם כאשר נאכלה באמצע הסעודה היא לא נפטרה מברכה מחמת היותה טפלה ליתר המאכלים). הוא מציע בדוחק שגם השולחן ערוך מתכוון להבחנה זו.

החזון איש אומר שהבחנה זו אינה מובנת, ולכן מכריע נגד השולחן ערוך: ספק ברכות להקל, ואין לברך על מאכלים מזינים הנאכלים אחר הסעודה, כשיטת הרשב"א.

ב. לא באמת רוצה לאכול לחם

מהו הדין אם אדם נוטל ידיים ואוכל כזית פת רק כדי לצאת ידי חובת סעודת שבת, אך אין בכוונתו לאכול לחם בהמשך הסעודה כלל?

לפי רש"י: עליו לברך על כל מאכל, שכן אין לראות את יתר המאכלים כטפלים לפת.

לפי הרשב"א: לכאורה כל מאכל המזין ומשביע כלול בברכת הפת.

לפי הרא"ש יש מקום להתלבט אם הביס הזה הופך את שאר הסעודה לחלק מאותה 'סעודה' עליה דיבר.

המגן אברהם נטה לומר שבמקרה זה הפת לא יפטור את שאר המאכלים, מפני שהם אינם טפלים לו, ואין לראות את הנגיסה האחת כיוצרת מסגרת של 'סעודה'. המחצית השקל מדויק בדבריו שלמסקנה הוא מבחין בין אכילה במשך השבוע, בה האדם רצה רק מעט לחם להנאתו, אך שאר הסעודה אינה קשורה ללחם, זאת לעומת סעודת שבת ויום טוב, בהם ברור שהחלה קובעת את מסגרת הסעודה.

ערוך השלחן חולק על המגן אברהם, ואומר שאין מקום לספק. ברכת 'המוציא' קובעת מסגרת של סעודה ופוטרת את כל המאכלים שיוגשו בהמשך.

הרב פיינשטיין (באגרות משה) מחלק בין אם אכל כזית או לא: אם אכל כזית, הרי שקבע סעודתו על הפת, גם אם לא אוכל עוד לחם. אם אכל פחות מכזית, סעודתו היא שאר האוכל, ולא הלחם, לכן נכון לברך על המאכלים השונים בנפרד מברכת הפת.

ביחידה זו התחלנו את לימוד הלכות ברכה על מאכלים במסגרת הסעודה. ביחידה הבאה נעסוק בשאלה אם יש לברך על הקינוח שנאכל בסוף ובנספח לסעודה.

בסוף היחידה הבאה נשוב לפרוע חוב: אמרנו שנעסוק בשאלה: האם אדם שבירך ברכת המזון במקום מעין שלוש צריך לחזור ולברך ברכת מעין שלוש?